

## Wiedza na temat seksualności i reakcje emocjonalne jako wskaźniki wykorzystywania seksualnego u małych dzieci – wyzwania teoretyczne i badawcze

*Można wskazać kilka powodów, z jakich potwierdzenie ujawnień wykorzystywania seksualnego, sformułowanych przez małe dzieci, jest trudniejsze niż w wypadku dzieci starszych. W niniejszym artykule opisano pokrótce owe powody i przedstawiono argumenty przemawiające za użytecznością pośredniej metody diagnostycznej polegającej na ocenie wiedzy seksualnej takich dzieci. Omówiono opublikowane wcześniej dane, które wskazują, że wiedza na temat seksualności jest najczęściej występującym i najbardziej użytecznym wskaźnikiem wykorzystywania seksualnego u małych dzieci. Na zakończenie zaproponowano kilka metod jej oceny.*

### 1. Wykorzystywanie seksualne dzieci w wieku przedszkolnym

Wyniki badań wskazują, że dzieci w wieku poniżej 7 lat stanowią od 25% do 32% wszystkich ofiar wykorzystywania seksualnego (Fontanella, Harrington, Zuravin 2000, za: US General Accounting Office 1996). Wielu profesjonalistów nie jest odpowiednio przygotowanych do rozpoznawania oznak wykorzystywania seksualnego u małych dzieci, a co za tym idzie — liczba dzieci w wieku przedszkolnym, które doświadczają tej formy krzywdzenia, może być jeszcze większa (Hewitt 1999). Młodsze dzieci są dużo bardziej zależne od dorosłych — muszą być przewijane i kąpane, potrzebują pomocy w zakresie nauki korzystania z nocnika i toalety — co sprawia, że są bardziej narażone na wykorzystywanie.

Członkowie rodziny przeważają wśród sprawców wykorzystywania seksualne-

go dzieci w wieku poniżej 5 lat (Fontanella i in. 2000). Niemal we wszystkich przypadkach wykorzystywania seksualnego dzieci w wieku przednastoletnim sprawcą jest osoba znana dziecku (Gale, Thompson, Moran, Sack 1988; Lamers-Winkelmann 1995a).

Prawie wszystkie formy wykorzystywania seksualnego rozpoznawane u starszych dzieci dotyczą również dzieci w wieku przedszkolnym. U tych ostatnich wykorzystywanie ma często bardzo poważny charakter. Na przykład Cupoli i Sewell (1988) odkryli, że u ponad połowy (57%) wykorzystywanych dzieci w wieku poniżej 6 lat doszło do jakiejś formy penetracji seksualnej. Jednakże u najmłodszych ofiar wykorzystywania seksualnego rzadko obserwuje się medyczne dowody wykorzystywania (Muram 2003).

*Rozpoznawanie wykorzystywania seksualnego dzieci w wieku przedszkolnym*

Ujawnienie wykorzystywania seksualnego jest dla dzieci procesem trudnym. Hewitt (1999) twierdzi, że liczba udowodnionych przypadków wykorzystywania młodszych dzieci jest mniejsza niż w wypadku dzieci starszych, ponieważ odsetek potwierdzonych zarzutów odzwierciedla zdolność dzieci do udzielenia informacji na temat takich faktów związanych z wykorzystywaniem, jak częstość z jaką powtarzały się incydenty wykorzystywania, czy też to, kiedy się one zaczęły.

Aby rozpoznać wykorzystywanie seksualne u dzieci w wieku przedszkolnym, profesjonaliści muszą zdawać sobie sprawę z istnienia tego zjawiska. Niezbędna jest również umiejętność przesłuchiwania małych dzieci w sposób wrażliwy na ich potrzeby i możliwości rozwojowe oraz rozpoznawania behawioralnych oznak wykorzystywania, jeśli takie występują. Z pewnością nie jest to łatwe zadanie.

Trudności dzieci w wieku przedszkolnym z ujawnianiem doświadczeń wykorzystywania wynikają nie tylko z ich ograniczeń językowych. Są to także trudności związane z ujawnieniem zawstydzającego lub słabo rozumianego doświadczenia, któremu towarzyszyły groźby albo dezorientujące komunikaty, takie jak: „To taka zabawa”. Ponadto proces wiktyimizacji postępuje często stopniowo i dopiero po pewnym czasie nabiera cech wykorzystywania seksualnego (Berliner, Conte 1990). Kiedy dziecko uświadamia sobie, że jest krzywdzone, może sądzić, że jego wcześniejsza współpraca ze sprawcą jest równoznaczna z przyzwoleniem, co rodzi w nim poczucie winy (Conte, Wolf, Smith 1989).

Do poczucia winy u dzieci przyczynia się również typowe dla nich myślenie egocentryczne. Odwołując się do zasad piagetowskich, Lamers–Winkelman (1988) zwraca

uwagę na fakt, że małe dzieci mają przekonanie, iż stanowią ośrodek i przyczynę wszystkiego, co je spotyka (iluzoryczna zależność).

Ponadto u dzieci krzywdzonych częściej występują problemy z językiem ekspresywnym (Eckenrode, Laird, Doris 1993). Rodziny dzieci krzywdzonych są często dotknięte wieloma problemami (Boney–McCoy, Finkelhor 1993). W takich rodzinach komunikacja jest zniekształcona, a treść komunikatów nieistotna. Członkowie rodziny często sobie przerywają, przeskakują z tematu na temat i nie spodziewają się, że inni będą ich słuchali. Interakcje werbalne między małżonkami są bardzo ograniczone, a komunikacja werbalna z dziećmi ogranicza się do zakazów i tłumienia ich aktywności (Minuchin, Montalvo, Guerney, Rosman, Schumer 1967).

Według Lamers–Winkelman, Lamersa i Brikeslijper–Kater (2004), brak komunikacji w tych rodzinach, zwłaszcza niska wartość komunikacji werbalnej, musi wywierać istotny wpływ na zdolności dzieci z takich rodzin do ujawniania wszelkich doświadczeń — nie tylko ze względu na opóźnienie rozwoju mowy, ale także (przede wszystkim) z powodu (negatywnych) uczuć i emocji towarzyszących interakcjom werbalnym w ich rodzinach. Te dzieci nie przywykły do wyrażania swoich myśli i uczuć za pomocą słów, a wiele z nich nauczyło się, że nie powinny się odzywać niepytane.

Nawet jeśli dziecko jest w stanie ujawnić swoje doświadczenia, może zdawać sobie sprawę, że rodzice nie zapewnią mu ochrony. Zważywszy na trudności małych dzieci z ujawnianiem wykorzystywania seksualnego, bez wątpienia potrzebują one kompetentnych profesjonalistów, którzy podejmą interwencję w ich imieniu.

## 2. Zapotrzebowanie na narzędzia diagnostyczne

Chociaż przesłuchanie dziecka stanowi podstawę procesu weryfikacji zarzutów wykorzystywania seksualnego, wspomniane wcześniej problemy wskazują na konieczność zastosowania dodatkowych metod weryfikacji, które mogłyby potwierdzić lub uzupełnić informacje uzyskane w trakcie przesłuchania. Narzędzia takie powinny być rzetelne i trafne w odniesieniu do każdego małego dziecka.

Niestety w chwili obecnej nie dysponujemy metodami diagnostycznymi o potwierdzonej trafności (Conte, Sorenson, Fogarty, Dalla Rosa 1991; Lamers–Winkelman 1995b). Wszystkie dostępne testy lub narzędzia odznaczają się niewystarczającym poziomem czułości (zdolności prawidłowego rozpoznawania wyników prawdziwie dodatnich) lub swoistości (zdolności trafnej identyfikacji wyników prawdziwie ujemnych), a co za tym idzie — nie mogą służyć jako dowód na to, że doszło do wykorzystywania seksualnego (Friedrich 1997).

Badania ujawniły rozmaite wskaźniki wykorzystywania seksualnego. Tylko nieliczne spośród nich pozwalają na odróżnienie ofiar wykorzystywania seksualnego od innych dzieci, które mogą trafić do kli-

nicysty lub do placówki pomocy społecznej (Kednall–Tackett, Williams, Finkelhor 1993). Nieadekwatne do wieku zachowania seksualne oraz objawy stresu pourazowego (PTSD) należą do najczęściej rozpoznawanych symptomów wykorzystywania. Zdiagnozowanie PTSD jest jednak trudne u dzieci w wieku przedszkolnym (Scheeringa, Peebles, Cook, Zeanah 2001), a zachowania seksualne są powiązane ze zmiennymi innymi niż wykorzystywanie seksualne, takimi jak wzorzec seksualności w rodzinie, poziom stresu życiowego czy przemoc fizyczna (Friedrich, Davies, Feher, Wrigh 2003).

Nieadekwatna do wieku **wiedza** seksualna jest jednym z aspektów niewłaściwych zachowań seksualnych. Corwin (1988) wysunął hipotezę, że najważniejszą cechą dzieci wykorzystywanych seksualnie jest „nieodpowiednia do wieku, nadmierna świadomość oraz zmienione reakcje emocjonalne na neutralne pytania dotyczące anatomii genitaliów lub zróżnicowanych doświadczeń seksualnych” (tamże, s. 254). Aby rozwinąć i wyjaśnić tę hipotezę, omówimy symptomy związane z wykorzystywaniem seksualnym małych dzieci.

## 3. Wskaźniki wykorzystywania seksualnego

Jakkolwiek dzieci wykorzystywane seksualnie mogą przejawiać rozmaite symptomy behawioralne, nieadekwatne do wieku zachowania seksualne uważa się za najbardziej trafny wskaźnik wykorzystywania (Kendall–Tackett i in. 1993). Twierdzenie, że nieadekwatne do wieku zachowania seksualne stanowią najbardziej trafny wskaźnik wykorzystywania seksualnego, okazuje się prawdziwe, kie-

dy dzieci wykorzystywane seksualnie porównuje się z dziećmi, które nie doświadczyły wykorzystywania, niezależnie od tego, czy są to dzieci z grupy normatywnej, czy też dzieci bez doświadczeń krzywdzenia przejawiające symptomy kliniczne (Friedrich i in. 2001). Jednakże zachowania seksualne nie są zjawiskiem jednorodnym — w kategorii tej mieści się pewien zakres zachowań.

*Nieadekwatne do wieku zachowania seksualne*

Pojęcie zachowań seksualnych obejmuje dość szeroki zakres aktywności i wiedzy. Nieadekwatne do wieku zachowania seksualne są bardziej trafnym wyróżnikiem dzieci w wieku przedszkolnym, które doświadczyły wykorzystywania seksualnego, niż w odniesieniu do którejkolwiek z pozostałych grup wiekowych (Friedrich 1997). Na przykład w jednym z badań zastosowano analizę dyskryminacyjną, aby sklasyfikować dzieci wykorzystywane seksualnie ( $N = 512$ ) i dzieci z grupy normatywnej ( $N = 1114$ ) na podstawie wyników uzyskanych w Inwentarzu Dziecięcych Zachowań Seksualnych (CSBI) — narzędzia wypełnianego przez rodziców, mierzącego zachowania seksualne dzieci w wieku 2–12 lat w ciągu 6 miesięcy poprzedzających badanie. Trafność klasyfikacji wynosiła od 82,8% i 77,0% odpowiednio u chłopców i dziewczynek w wieku 2–5 lat, przez 80% i 70,9% u chłopców i dziewczynek w wieku 6–9 lat, do 82,9% i 68,8% u chłopców i dziewczynek w wieku 10–12 lat. Współczynniki trafności klasyfikacji były wyższe, kiedy posłużono się wybranymi pozycjami CSBI — pozycjami dotyczącymi wykorzystywania seksualnego (Sexual Abuse Specific Items — SASI). W tym wypadku współczynniki trafności klasyfikacji w tych samych grupach wyodrębnionych ze względu na wiek i płeć wynosiły odpowiednio: 86,8% i 81,1%, 80,2% i 74,4% oraz 85,2% i 71,4%.

Jednym z powodów, z jakich nieadekwatne do wieku zachowania seksualne okazały się bardziej użytecznym wskaźnikiem wykorzystywania u dzieci w wieku przedszkolnym, może być fakt, że dzieci z tej grupy wiekowej nie przyswoiły sobie jeszcze norm społecznych zakazujących podejmowania jawnych zachowań seksualnych, podczas gdy u dzieci w wieku szkolnym reguły zabraniające publicznej eks-

presji seksualności są już zinternalizowane. Hewitt pisze: „Młodsze dzieci przejawiają więcej zachowań o charakterze seksualnym, ponieważ nie są wystarczająco dojrzałe, aby eliminować ze swojego repertuaru nieodpowiednie zachowania, tak więc ich zachowania mogą stanowić lepsze odzwierciedlenie zdarzeń, których te dzieci doświadczyły” (1999, s. 11).

Zachowania seksualne u dzieci można podzielić na kilka kategorii odznaczających się trafnością fasadową (Friedrich 1997). Należą do nich: problemy z przestrzeganiem granic, ekshibcjonizm, zachowania związane z rolami płciowymi, autostymulacja, lęk seksualny, zainteresowanie seksualnością, natarczywość seksualna, wiedza seksualna oraz podglądactwo. W pewnym wieku zachowania te występują stosunkowo często. Na przykład problemy z przestrzeganiem granic (np. przyświada się zbyt blisko), autostymulacja (np. dotyka intymnych części swojego ciała w domu) czy podglądactwo (np. przygląda się ludziom, kiedy są nadszy albo się rozbiegają) uważa się za zachowania rozwojowe u chłopców i dziewczynek w wieku 2–5 lat. Zachowania takie obserwuje się u co najmniej 20% dzieci w wieku przedszkolnym, które nie doświadczyły wykorzystywania seksualnego.

Inne zachowania są jednak nietypowe i z większym prawdopodobieństwem wiążą się z wykorzystywaniem seksualnym u dzieci z tej samej grupy wiekowej (Friedrich 1997). Są to: zabawy seksualne lalkami, natarczywe zachowania seksualne wobec rówieśników, wkładanie sobie przedmiotów do pochwy lub odbytu, prowokacyjne zachowania wobec dorosłych oraz zaawansowana wiedza seksualna.

Przeprowadzono analizę głównych składowych z rotacją *promax* w odniesieniu do

próby ( $N = 2356$ ) przebadanej przez Friedricha i współpracowników (2001). We wszystkich trzech grupach wiekowych chłopców i dziewczynek: 2–5 lat, 6–9 lat oraz 10–12 lat, wyodrębniono 5 czynników. Cztery z tych pięciu składników okazały się dość podobne we wszystkich grupach wiekowych. Były to: zainteresowanie seksualnością/wiedza seksualna, przekraczanie granic, autostymulacja i agresja seksualna.

Należy jednak pamiętać, że mniej niż połowa dzieci wykorzystywanych seksualnie przejawia zachowania seksualne, które są problematyczne i nieadekwatne do wieku. Johnson i Friend (1995) przeanalizowali sześć badań przeprowadzonych wśród dzieci w wieku przedszkolnym. Analiza ta wykazała, że średnio tylko 35% dzieci wykorzystywanych seksualnie przejawiało niepokojące zachowania seksualne. Nieadekwatne do wieku zachowania seksualne — zarówno u dzieci wykorzystywanych seksualnie, jak i dzieci bez takich doświadczeń — wydają się również związane z takimi zmiennymi, jak wzorzec seksualności w rodzinie, ekster-

nalizujące zaburzenia zachowania, przemoc domowa, przemoc fizyczna oraz całkowity poziom stresu życiowego doświadczanego przez dziecko (Friedrich i in. 1992, 2001). Bezpośredni związek między wzorcem seksualności w rodzinie a zachowaniami seksualnymi dzieci może świadczyć o modelowaniu zachowań seksualnych przez dorosłych — niezależnie od wykorzystywania seksualnego (Friedrich i in. 2003).

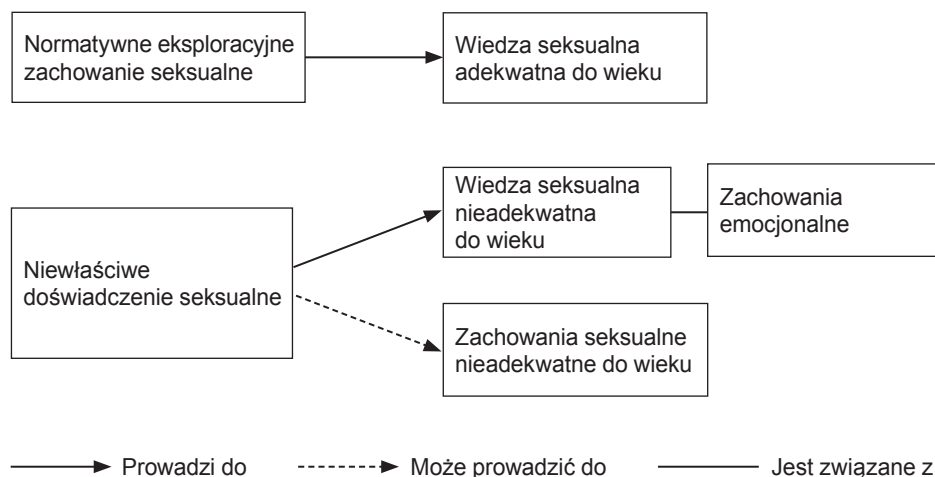
Nieadekwatne do wieku zachowania seksualne są także częstsze u dzieci doświadczających przemocy fizycznej (Deblinger, McLeer, Atkins, Ralphe, Foa 1989) i dzieci zaniedbywanych (Polansky, Chalmers, Buttenweiser, Williams 1979). Chociaż więc nieadekwatne do wieku zachowania seksualne są najbardziej trafnym wskaźnikiem wykorzystywania seksualnego, to ich całkowita wartość diagnostyczna jest obniżona ze względu na fakt, że kilka innych czynników — często obecnych w życiu dzieci wykorzystywanych seksualnie i tych, które nie doświadczyły wykorzystywania — jest również powiązana z zachowaniami seksualnymi.

### *Nieadekwatna do wieku wiedza seksualna*

Normatywne doświadczenia seksualne, między innymi zabawy seksualne z rówieśnikami, również stanowią źródło wiedzy na temat seksualności. Wykorzystywanie seksualne dostarcza dzieciom wiedzy o seksualności i skłania je do podejmowania zachowań seksualnych. Jeśli dzieci odreagowują negatywne emocje poprzez zachowania seksualne (ang. *acting out*), ich rodzice mogą tłumaczyć takie zachowania. Inne dzieci nie reagują na

wykorzystywanie zachowaniami typu *acting out*, ale mogą zdawać sobie sprawę z faktu, że ich zachowanie jest niewłaściwe. W obu wypadkach dzieci nauczyły się czegoś na podstawie doświadczenia seksualnego. Ponadto wiedza seksualna pochodząca z doświadczeń wykorzystywania często wiąże się z reakcją afektywną, na przykład z lękiem (Friedrich i in. 2001). Różne źródła wiedzy seksualnej przedstawiono na rycinie 1.

Rysunek 1. Źródła wiedzy seksualnej.



Można wymienić trzy argumenty przemawiające za słuszością hipotezy, że nieadekwatna do wieku wiedza seksualna jest najbardziej typowym następstwem wykorzystywania seksualnego u małych dzieci, a co za tym idzie — wydaje się obiecującym narzędziem diagnostycznym. Rycina 1 ilustruje pierwszy z nich. Otóż nie wszystkie dzieci wykorzystywane seksualnie przejawiają nieodpowiednie do wieku zachowania seksualne (Kendall-Tackett i in. 1993). Niewłaściwe doświadczenia seksualne często prowadzą jednak do wzrostu wiedzy na temat seksualności u naiwnego w tej sferze dziecka. Ponadto dziecko wiąże tę nową wiedzę z pewnym stanem emocjonalnym — zgodnie z wynikami badań dotyczących asocjacyjnego uczenia się (ang. *paired associate learning*; Van der Kolk 1988).

Druga kwestia wiąże się ze sposobem, w jaki dzieci nabywają wiedzę seksualną. Wzorzec seksualności w rodzinie okazał się powiązany z zachowaniami seksualnymi u dzieci, które nie doświadczyły wykorzystywania (Friedrich i in. 2001; Gordon, Schroeder 1995). Można przypuszczać, że

te dzieci nabywają pewną wiedzę na temat seksualności. Jednakże zważywszy na emocje związane z wykorzystywaniem seksualnym, zakładamy, że wiedza seksualna nabyta wskutek takich doświadczeń jest bardziej trwała i specyficzna niż wiedza przyswojona w innych okolicznościach, takich jak kontakt z pornografią czy luźne standardy dotyczące nagości i ekspresji seksualnej w rodzinie. Ponadto egocentryzm dzieci w wieku przedszkolnym może utrudniać im zrozumienie pewnych aspektów wzorca seksualności w rodzinie, ponieważ dzieci w tym wieku w mniejszym stopniu rozumieją zachowania, które ich bezpośrednio nie dotyczą (Piaget 1970).

Po trzecie, zgodnie z podstawową zasadą teorii społeczno-poznawczej wiedza dziecka na temat sytuacji społecznych rozwija się w kontekście interakcji społecznych z opiekunami oraz innymi ważnymi osobami (Dodge, Laird, Lochman, Zelli 2002). Te interakcje z kolei decydują o tym, w jaki sposób dzieci reagują na swoje otoczenie oraz czy angażują się w kontakty z nim, czy też ich unikają. Doświadczenia

te, tworzące pierwotną wersję Ja, decydują także o tym, w jaki sposób dzieci interpretują swoje interakcje z innymi. Na przykład dzieci agresywne przypisują wrogie zamiary swoim rówieśnikom (Dodge i in. 2002). Dzieci w wieku przedszkolnym, które doświadczyły wykorzystywania seksualnego, są bardziej skłonne wykorzystywać atrybucje seksualne do opisywania tego, co czują i wiedzą (Toth, Cicchetti, Macfie, Emde 1997).

Wynika z tego, że staranna ocena wiedzy dziecka na temat seksualności może być użyteczna w rozpoznawaniu wykorzystywania seksualnego. Osoba diagnozująca dziecko ocenia wiedzę seksualną dziecka już na podstawie jego wypowiedzi dotyczących aktów seksualnych, których dziecko w tym wieku nie powinno znać, ponieważ są one nieadekwatne do jego poziomu rozwoju, a także na podstawie sposobu, w jaki dziecko bawi się lalkami z zaznaczonymi szczegółami anatomicznymi, a także na podstawie rysunków przedstawiających czynności seksualne. Brakuje jednak jasnych wytycznych dotyczących tego, jaka wiedza na temat seksualności jest adekwatna do wieku, a jaka nie.

Można wskazać trzy praktyczne powody, z jakich ocena wiedzy seksualnej może być bardziej użyteczna niż ocena zachowań seksualnych dziecka. Po pierwsze, wiedza seksualna jest zmienną, którą można obiektywnie mierzyć w trakcie wywiadu (przesłuchania), podczas gdy zachowania wydają się w większym stopniu powiązane z kontekstem, a co za tym idzie — trudniejsze do zaobserwowania w sterylnym pokoju przesłuchań.

Po drugie, ocena zachowania zależy na ogół od obserwacji poczynionych przez osoby dorosłe. Tymczasem Everson, Hunter, Runyon, Edelson, Coulter (1989) wykazali, że matki dzieci wykorzystywanych seksual-

nie bardzo się różnią pod względem tego, jak trafnie opisują zachowanie swoich dzieci. Matki, które w przeszłości same doświadczyły wykorzystywania seksualnego, mogą przejawiać szczególną skłonność do wyolbrzymiania lub (przeciwnie) niezauważania zachowań seksualnych swojego dziecka (Friedrich i in. 2003).

Wreszcie, chociaż zakres wiedzy na ogół zależy w pewnej mierze od doświadczenia, wiedza na temat seksualności wydaje się w małym stopniu zależna od zmiennych związanych z wykorzystywaniem. Niektóre z tych zmiennych wiążą się z silniejszą traumą i bardziej widocznymi zachowaniami seksualnymi ofiary (Kendall-Tackett i in. 1993). Wiedza seksualna natomiast powstaje wraz z pierwszym doświadczeniem seksualnym.

Narzędzie do pomiaru wiedzy u dzieci w wieku przedszkolnym powinno się opierać na konkretnych bodźcach i zawierać obrazki. Doświadczenia z Testem Oczekiwania (Expectations Test; Gully 2000) podpowiadają, że wykorzystywanie bodźców obrazkowych, które nie dotyczą bezpośrednio badanego dziecka, zmniejsza prawdopodobieństwo tego, że dziecko poczuje się przytłoczone, zamknie się w sobie i nie będzie w stanie ujawnić swoich doświadczeń.

Użyteczność bodźców obrazkowych potwierdzają wyniki badań prowadzonych wśród dzieci krzywdzonych. Dzieci, które doświadczyły przemocy fizycznej, wypowiadają się bardziej agresywnie w reakcji na bodźce wzrokowe (Reidy 1977). Dzieci wykorzystywane seksualnie również opowiadają więcej historii o treści seksualnej w reakcji na delikatnie sugerujące obrazki (Friedrich, Share 1997). Oba badania pokazują, że pod wpływem doświadczeń u dzieci wytwarza się zbiór wiedzy, który jest aktywowany przez bodźce wzrokowe.

## 4. Wiedza seksualna

Zacniemy od omówienia jednego z przeprowadzonych badań, w którym wykorzystano obiecującą metodologię. Jego autorzy zbadali wiedzę seksualną u 63 dzieci holenderskich w wieku 2–6 lat, które — jak twierdzili ich rodzice — nie doświadczyły wykorzystywania seksualnego (Brilleslijper-Kater, Baartman 1997, 2000). Wiedzę seksualną badanych dzieci oceniano przy użyciu piętnastu obrazków. Przy każdym z obrazków dzieciom zadawano najpierw pytania otwarte (np. „Co widzisz na obrazku?”), a następnie (w razie potrzeby) pytania bardziej ustrukturyzowane (np. „Co robią ci ludzie?”). Obrazki przedstawiały znane dzieciom sytuacje domowe, pokazani na nich dorośli wyglądali na 25–40 lat, a dzieci na wiek przedszkolny.

Po pierwszych dwóch obrazkach „rozgrzewkowych” (mężczyzna, kobieta i dziecko spożywający wspólnie posiłek oraz dwoje dzieci kąpanych przez dwoje dorosłych) dzieciom pokazywano cztery obrazki (ubrane i nagie dziecko: chłopiec i dziewczynka oraz ubrana i naga osoba dorosła: mężczyzna i kobieta) służące ocenie ich wiedzy na temat różnic genitalnych, tożsamości płciowej i części ciała oraz ich funkcji. Wiedzę o ciąży, porodzie i reprodukcji oceniano przy użyciu obrazków pokazujących kobietę w ciąży i kobietę rodzącą dziecko. Wiedzę na temat zachowań seksualnych osób dorosłych oceniano za pomocą obrazków przedstawiających mężczyznę i kobietę, którzy się całują oraz parę uprawiającą seks. Ostatnich pięć obrazków służyło do oceny wiedzy dzieci na temat różnic między bliskością fizyczną a kontaktami seksualnymi (naga dziewczynka dotykająca penisa nagiego chłopca, lekarz badający nagie dziecko, kobieta obejmująca nagiego chłopca, który dotyka swojego penisa, mężczyzna „wiszący” nad dziewczynką w łóżku oraz płaczący chłopiec w ramionach

kobiety w łóżku). Rodzice wypełniali kwestionariusz dotyczący edukacji seksualnej i zachowań seksualnych swoich dzieci, a także swoich postaw wobec seksualności u małych dzieci.

Zgromadzone dane pokazały, że dzieci w wieku przedszkolnym mają ograniczoną wiedzę na temat seksualności. Wykazują podstawową wiedzę dotyczącą różnic genitalnych, tożsamości płciowej, intymnych części ciała oraz ich funkcji pozaseksualnych. Dzieci nie myślą o funkcjach tych części ciała w kategoriach seksualnych. Na ogół opowiadały tylko o tym, co same widziały. Kiedy dzieci mówiły o funkcji piersi (37% badanych dzieci tego nie zrobiło), wspominały o karmieniu. W wypadku penisa i pochwy dzieci mówiły przede wszystkim o funkcjach wydalniczych (penis 84%, pochwa 68%). Jeśli chodzi o pochwę, tylko czworo dzieci (6%, dzieci w wieku 5 i 6 lat) wiedziało, że służy ona do rodzenia dzieci (np. pięcioletnia dziewczynka: „Są tam trzy dziurki, jedna do siusiania, jedna do robienia kupki i jedna, przez którą wychodzi dziadziuś”). Tylko jedna pięcioletnia dziewczynka powiedziała, że „można ją głaskać”).

Wiedza na temat ciąży i porodu, reprodukcji i zachowań seksualnych osób dorosłych była bardzo ograniczona; spośród tych trzech tematów dzieci wiedziały najwięcej o ciąży i porodzie, mniej o reprodukcji, a najmniej o zachowaniach seksualnych ludzi dorosłych. Większość dzieci wiedziała, że do zapłodnienia potrzeba zarówno kobiety, jak i mężczyzny (65%), ale tylko nieliczne potrafiły wyjaśnić, jak przebiega ów proces. Czwooro pięcio- i sześciolatków (11% badanej grupy) wspomniało o jajeczku i nasionku. Tylko jeden pięcioletni chłopiec wspomniał o stosunku płciowym („penis w pochwie”).

Ogromna większość rodziców (94%) napisała w kwestionariuszu, że ich dziecko



było świadkiem intymności fizycznej, ale nie współżycia płciowego. Autorzy badania doszli więc do wniosku, że dzieci dysponują wiedzą na temat fizycznej bliskości między dorosłymi — na przykład całowania i przytulania się — ale nie znają celu ani funkcji współżycia płciowego. Za trafnością tego wniosku przemawia fakt, że ponad jedna trzecia badanych dzieci (38%, w większości dzieci w wieku 2–4 lat) obróciła obrazek przedstawiający parę uprawiającą seks w taki sposób, aby mężczyzna i kobieta znaleźli się w pozycji stojącej, wyjaśniając przy tym badaczowi, że pierwotne ułożenie obrazka było błędne. Nawet jeśli dzieci udzielały odpowiedzi zawierającej opis zachowania seksualnego (11%), wydawało się, że słyszały coś na ten temat, ale tak naprawdę tego nie rozumieją (np. [sześćcioletnia dziewczynka]: „Leżą na sobie, ale nie wiem, co robią. Aha, może to po to, żeby jajeczko i nasionko

się spotkały”. [Jak one się spotykają?] „Nie wiem”).

Odpowiedzi udzielane przez dzieci w reakcji na obrazki oceniające znajomość różnic między bliskością fizyczną a współżyciem seksualnym nie zawierały opisów wykorzystywania seksualnego ani żadnej innej formy aktywności seksualnej. I w tym wypadku dzieci interpretowały bodźce wzrokowe przez pryzmat własnych doświadczeń.

Odkrycie, że małe dzieci mają ograniczoną wiedzę na temat seksualności, pozostaje w zgodzie z ustaleniami jakie poczynili Gordon, Schroeder i Abrams (1990a) oraz Volbert (2000). W obu tych badaniach oceniano wiedzę seksualną u dzieci w wieku 2–6 lat przy użyciu podobnego zestawu obrazków. Starsze dzieci wykazywały nader ograniczoną wiedzę na temat zachowań seksualnych osób dorosłych, takich jak współżycie płciowe, chociaż wiedziały więcej niż dzieci młodsze.

### *Wiedza seksualna adekwatna i nieadekwatna do wieku*

Tej kwestii poświęcono dotąd tylko jedno badanie (Gordon, Schroeder, Abrams 1990b). Dzieciom w wieku przedszkolnym (2–6 lat; 22 dzieci wykorzystywanych seksualnie i 130 dzieci bez doświadczeń wykorzystywania) pokazywano książkę z obrazkami, a ich rodzice wypełniali kwestionariusz. Autorzy nie stwierdzili rozwiniętej nad wiek wiedzy seksualnej u dzieci, które doświadczyły wykorzystywania. Napisali: „Analiza wariacji nie wykazała istotnych różnic między grupą dzieci wykorzystywanych a grupą dzieci bez doświadczeń wykorzystywania w żadnym z obszarów wiedzy seksualnej uwzględnionych w naszym badaniu” (tamże, s. 254). Jednakże Gordon i współpracownicy (1990b) badali jedynie względne różnice w zakresie wiedzy seksualnej, nie zaś różnice dotyczące reakcji afektywnych, co może stanowić istotną wadę tego badania. W dyskusji wyni-

ków jego autorzy napisali: „Połowa (11 spośród 22) dzieci wykorzystywanych seksualnie udzielała w trakcie wywiadów nietypowych odpowiedzi, przede wszystkim takich, które odzwierciedlały silny dystres emocjonalny” (s. 255). Jedynym podanym przez nich przykładem owych „nietypowych” odpowiedzi są słowa czteroletniej dziewczynki w reakcji na obrazek przedstawiający ojca, który kładzie do łóżka kilkuletnie dziecko: „To tatuś, on mnie bierze. Widzi, jak śpię z lalką. Chce mnie obudzić i robić różne rzeczy. Tatuś jest zły. Nie kocham go” (s. 256). Gordon i współpracownicy (1990b) dodają: „Żadne z dzieci, które nie doświadczyły wykorzystywania, nie odpowiadało w taki sposób” (s. 256).

Podobny obrazek pokazywano dzieciom w badaniach Brilleslijper–Kater i Baartmana (1997; 2000). Te dzieci, wolne od doświad-

ceń wykorzystywania, patrzyły na przedstawioną scenę z własnego punktu widzenia i wyjaśniały ją ze swojej perspektywy. Typowe odpowiedzi brzmiały: „Ta dziewczynka idzie spać, a tata mówi jej dobranoc” albo „Tata budzi dziecko, bo musi iść do szkoły”. Brilleslijper–Kater i Baartman (2000) umieścili tę scenkę wśród pięciu obrazków oceniających znajomość różnic między bliskością fizyczną a kontaktami seksualnymi. Tymczasem Gordon i współpracownicy (1990b) użyli go jako obrazka „rozgrzewkowego” i nie punktowali odpowiedzi dzieci. Może to wyjaśniać brak różnic między grupami w badaniu Gordona i współpracowników (1990b).

Kolejnym ograniczeniem badania Gordona i współpracowników (1990b) było podejście do oceny wiedzy dziecka na temat zachowań seksualnych osób dorosłych. Brilleslijper–Kater i Bartmann (2000) użyli do tego celu obrazka przedstawiającego nagiego mężczyznę i nagą kobietę (bez widocznych genitaliów) splecionych w uścisku w łóżku. Gordon i współpracownicy (1990b) posłużyli się obrazkiem przedstawiającym mężczyznę i kobietę obejmujących się w łóżku, przykrytych koldrą aż po klatkę piersiową. Jak zauważają w dyskusji wyników, „możliwe, że przy użyciu bardziej jednoznacznych obrazków uzyskalibyśmy wskaźniki większej wiedzy od dzieci wykorzystywanych seksualnie” (s. 257). Uwaga ta świadczy o tym, że wnioski sformułowane przez Gordona i współpracowników (1990b) nie muszą wcale oznaczać, iż kilkuletnie dzieci wykorzystywane seksualnie nie różnią się istotnie od

dzieci bez doświadczeń wykorzystywania pod względem wiedzy na temat seksualności. Fakt, że w badaniu Gordona 50% dzieci wykorzystywanych przejawiało nietypowe reakcje afektywne jest wskaźnikiem świadczącym o istotnej różnicy w zakresie wiedzy seksualnej.

Źródło mniej bezpośrednich danych dotyczących wiedzy seksualnej dzieci stanowią oceny wiedzy seksualnej dokonane przez rodziców w Inwentarzu Dziecięcych Zachowań Seksualnych — CSBI (Friedrich 1997). Wiedza seksualna jest jednym z czynników CSBI, które zidentyfikowano we wszystkich grupach wiekowych (Trane i Friedrich, w druku). Przeprowadzono analizy dyskryminacyjne, aby określić różnicę między dziećmi wykorzystywanymi seksualnie a dziećmi bez doświadczeń wykorzystywania. Wyodrębniono dwie grupy dzieci, które nie doświadczyły wykorzystywania seksualnego: grupę normatywną i grupę psychiatryczną bez doświadczeń wykorzystywania. Przeprowadzono sześć analiz dla poszczególnych przedziałów wiekowych (2–5 lat, 6–9 lat i 10–12 lat) oraz płci. Interesujący nas czynnik — „zainteresowanie seksualnością/wiedza seksualna” — był pierwszym czynnikiem wprowadzonym w każdej z analiz krokowych. Otrzymany wynik wskazuje, że wiedza seksualna była najważniejszą zmienną w procesie różnicowania grup. Dla każdej z grup kluczowa w obrębie tego czynnika była pozycja: „Wie więcej na temat seksu niż inne dzieci w tym wieku” (Friedrich 1997). Bez wątplenia konieczne są dalsze badania dotyczące tego zagadnienia.

## 5. Podsumowanie

Nieadekwatne do wieku zachowania seksualne są ściśle związane z wykorzystywaniem seksualnym, ale są również skorelowane z innymi czynnikami, które często współ-

występują w życiu dzieci narażonych na krzywdzenie. Do takich czynników należą przemoc fizyczna, przemoc domowa, wysoki poziom stresu życiowego oraz niewłaści-

wy kontakt z przejawami seksualności w rodzinie (Friedrich i in. 2001). Ponadto oceny zachowań seksualnych powinien dokonać obiektywny obserwator, a obiektywizm rodziców często budzi wątpliwości. W konsekwencji zachowania seksualne nie są tak trafnym wskaźnikiem wykorzystywania seksualnego, jak kiedyś uważano, a ich ocena nie jest w pełni wiarygodna, kiedy osoby oceniające nie są obiektywne lub mają ograniczoną wiedzę na temat swojego dziecka.

Przedstawiliśmy wyniki wstępnych badań, które sugerują, że wiedza seksualna stanowi najczęstsze następstwo wykorzystywania seksualnego. Doświadczenia wykorzystywania seksualnego zwykle skutkują wzrostem wiedzy o seksualności – niezależnie od dotkliwości i czasu trwania takich doświadczeń (Trane i Friedrich, w druku). Teoria przetwarzania informacji społecznych wyjaśnia, w jaki sposób dziecięce doświadczenie wykorzystywania seksualnego prowadzi do powstania obrazu świata, który może się odznaczać nadmierną seksualizacją (Gully 2000). Na przykład podczas gdy mniej niż połowa dzieci wykorzystywanych seksualnie przejawia nieadekwatne do wieku **zachowania** seksualne, większość tych dzieci przyswaja **wiedzę** seksualną wyprzedzającą ich rozwój. Tak więc nieadekwatna do wieku **wiedza** seksualna jest częstszym

następstwem wykorzystywania niż nieodpowiednie do wieku **zachowania** seksualne.

Ponadto wiedzę seksualną można obiektywnie mierzyć w trakcie wywiadu (przesłuchania), a jej pomiar nie jest zależny od rodzica, który mógł nie mieć zbyt wielu okazji do obserwowania swojego dziecka lub który może nie być obiektywny. Wydaje się, że połączenie informacji dotyczących wiedzy seksualnej dziecka, uzyskanych bezpośrednio od niego, oraz oceny zachowań seksualnych dziecka dokonanej przez jego rodziców może zwiększyć trafność obu tych narzędzi w diagnozowaniu dzieci, które mogły paść ofiarą wykorzystywania seksualnego. Badanie, w którym przeanalizowanoby obie te zmienne — wiedzę seksualną i zachowania seksualne — mogłoby określić moc predykcyjną każdej z nich. Bez wątpienia potrzebne są dalsze badania dotyczące tego zagadnienia.

Przedruk za zgodą wydawcy, tłumaczenie redakcyjne, niekonsultowane z wydawcą. Artykuł opublikowano w: *Child Abuse & Neglect* 2004, vol. 28, tytuł oryginalny: *Sexual knowledge and emotional reaction as indicators of sexual abuse in young children: theory and research challenges*, Copyright Elsevier (2004).

Tłumaczenie: Agnieszka Nowak

*There are several reasons why the validation of sexual abuse allegations made by preschool children is a more difficult process than it is for older children. This commentary briefly summarizes those reasons and then presents a case for an indirect assessment strategy via the assessment of sexual knowledge in these children. Previously published data are presented suggesting that sexual knowledge is the most common and useful marker of sexual abuse in young children. We then suggest some strategies for its assessment.*

## Literatura

- Berliner L., Conte J.R. (1990), *The process of victimization: The victims' perspective*, Child Abuse & Neglect, vol. 14, s. 29–40.
- Boney–McCoy S., Finkelhor D. (1995), *Psychosocial sequelae of violent victimization in a national youth sample*, Journal of Consulting and Clinical Psychology, vol. 63, s. 726–736.
- Brilleslijper–Kater S.N., Baartman H.E.M. (1997), *Over bloemetjes en bijtjes: Wat weten kinderen van 2 tot en met 6 jaar over seksualiteit? (About the flowers and the bees: What do young children between the ages of 2 and 7 years know about sexuality?)*, Tijdschrift voor Seksuologie, vol. 21, s. 65–73.
- Brilleslijper–Kater S.N., Baartman H.E.M. (2000), *What do young children know about sex? Research on the sexual knowledge of children between the ages of 2 and 6 years*, Child Abuse Review, vol. 9(3), s. 66–182.
- Brilleslijper–Kater S.N., Friedrich W.N., Corwin David L. (2004), *Sexual knowledge and emotional reaction as indicators of sexual abuse in young children: theory and research challenges*, Child Abuse & Neglect, vol. 28, s. 1007–1017.
- Conte J.R., Sorenson E., Fogarty L., Dalla Rosa J. (1991), *Evaluating children's reports of sexual abuse: Results from a survey of professionals*, American Journal of Orthopsychiatry, vol. 61(3), s. 428–437.
- Conte J.R., Wolf S., Smith T. (1989), *What sexual offenders tell us about prevention strategies*, Child Abuse & Neglect, vol. 113, s. 293–301.
- Corwin D.L. (1988), *Early diagnosis of child sexual abuse: Diminishing lasting effects*, w: G.E. Wyatt, G.J. Powell (red.), *Lasting effects of child sexual abuse* (s. 251–269), Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Cupoli J.M., Sewell P.M. (1988), *One thousand fifty-nine children with a chief complaint of sexual abuse*, Child Abuse & Neglect, vol. 112(2), s. 51–162.
- Deblinger E., McLeer S.V., Atkins M.S., Ralphe D., Foa E. (1989), *Post-traumatic stress in sexually abused, physically abused, and nonabused children*, Child Abuse & Neglect, vol. 113, s. 403–408.
- Dodge K.A., Laird R., Lochman J.E., Zelli A. (2002), *Multidimensional latent-construct analysis of children's social information processing patterns: Correlations with aggressive behavior problems*, Psychological Assessment, vol. 4, s. 60–73.
- Eckenrode J., Laird M., Doris J. (1993), *School performance and disciplinary problems among abused and neglected children*, Developmental Psychology, vol. 29, s. 53–62.
- Everson M.D., Hunter W.M., Runyon D.K., Edelson G.A., Coulter M.L. (1989), *Maternal support following disclosure of incest*, American Journal of Orthopsychiatry, vol. 59, s. 97–207.
- Fontanella C., Harrington D., Zuravin S.J. (2000), *Gender differences in the characteristics and outcomes of sexually abused preschoolers*, Journal of Child Sexual Abuse, vol. 9(2), s. 21–40.
- Friedrich W. (1997), *Child Sexual Behavior Inventory*, Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Friedrich W.N., Davies W.H., Feher E., Wright J. (2003), *Sexual behavior problems in preteen children: Developmental, ecological and behavioral correlates*, Annals of the New York Academy of Sciences, vol. 989, s. 95–104.
- Friedrich W.N., Fisher J., Dittner C., Acton R., Berliner L., Butler J., Damon L., Davies W.H., Gray A., Wright J. (2001), *Child Sexual Behavior Inventory: Normative, psychiatric and sexual abuse comparisons*, Child Maltreatment, vol. 6, s. 37–49.

- Friedrich W.N., Grambsch P., Damon L., Hewitt S.K., Koverola C., Lang R., Wolfe V., Broughton D. (1992), *The Child Sexual Behavior Inventory: Normative and clinical comparisons*, Psychological Assessment, vol. 4(3), s. 303–311.
- Friedrich W.N., Share M.C. (1997), *The Roberts Apperception Test for Children: An exploratory study of its use with sexually abused children*, Journal of Child Sexual Abuse, vol. 6, s. 83–91.
- Gale J., Thompson R.J., Moran T., Sack W.H. (1988), *Sexual abuse in young children: Its clinical presentation and characteristic patterns*, Child Abuse & Neglect, vol. 112(2), s. 63–170.
- Gordon B.N., Schroeder C.S. (1995), *Sexuality: A developmental approach to problems*, New York: Plenum Press.
- Gordon B.N., Schroeder C.S., Abrams J.M. (1990a), *Age and social-class differences in children's knowledge of sexuality*, Journal of Clinical Child Psychology, vol. 9, s. 33–43.
- Gordon B.N., Schroeder C.S., Abrams J.M. (1990b), *Children's knowledge of sexuality: A comparison of sexually abused and nonabused children*, American Journal of Orthopsychiatry, vol. 60, s. 250–257.
- Gully K.J. (2000), *Initial development of the Expectations Test for children: A tool to investigate social information processing*, Journal of Clinical Psychology, vol. 56, s. 551–1563.
- Hewitt S.K. (1999), *Assessing allegations of sexual abuse in preschool children: Understanding small voices*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Johnson T.C., Friend C. (1995), *Assessing young children's sexual behaviors in the context of child sexual abuse evaluations*, w: T. Ney (red.), *True and false allegation of child sexual abuse: Assessment and case management* (s. 49–72), New York: Brunner Mazel Publishers.
- Kendall-Tackett K.E., Williams L.M., Finkelhor D. (1993), *The impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies*, Psychological Bulletin, vol. 13, s. 64–180.
- Lamers-Winkelmann F. (1988), *Signalen van incest (Indicators of incest)*, w: A. Noordhof (red.), *Signalen van incest* (s. 65–76), Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Lamers-Winkelmann F. (1995a), *Seksueel misbruik van jonge kinderen [Sexual abuse of young children]*, Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Lamers-Winkelmann F. (1995b), *Diagnostisch onderzoek bij een vermoeden van seksueel misbruik (Diagnostic research on allegations of sexual abuse)*, w: H. Baartman (red.), *Op gebaande paden?* (s. 29–44), Utrecht: Uitgeverij SWP.
- Lamers-Winkelmann F., Lamers J.M., Brilleslijper-Kater S.N. (w druku), *The recollection of children from multi-problem families about a camping experience*.
- Minuchin S., Montalvo B., Guerney B.G. Jr., Rosman B.L., Schumer F. (1967), *Families of the slums: An exploration of their structure and treatment*, New York: Basic Books.
- Muram D. (2003), *The medical evaluation of sexually abused children*, Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology, vol. 6(1), s. 5–14.
- Piaget J. (1970), *Piaget's theory*, w: P.H. Mussen (red.), *Carmichael's manual of child psychology* (T. 1, s. 703–732), New York: Wiley.
- Polansky N.A., Chalmers M.A., Buttenweiser E.W., Williams D.P. (1979), *Isolation of the neglectful family*, American Journal of Orthopsychiatry, vol. 49(1), s. 49–152.
- Reidy T.J. (1977), *The aggressive characteristics of abused and neglected children*, Journal of Clinical Psychology, vol. 33, s. 140–1145.
- Scheeringa M.S., Peebles C.D., Cook C.A., Zeanah C.H. (2001), *Toward establishing procedural, criterion, and discriminant validity for PTSD in early childhood*, Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, vol. 40, s. 52–60.

- Toth S.L., Cicchetti D., Macfie J., Emde R.N. (1997), *Representation of self and other in the narratives of neglected, physically abused, and sexually abused preschoolers*, *Development and Psychopathology*, vol. 9, s. 781–796.
- Trane S.T., Friedrich W.N. (w druku), *Dimensions of sexual behavior in children: A factor analysis of the Child Sexual Behavior Inventory*.
- Van der Kolk B.A. (1988), *The trauma spectrum: The interaction of biological and social events in the genesis of the trauma response*, *Journal of Traumatic Stress*, vol. 1, s. 273–290.
- Volbert R. (2000), *Sexual knowledge of preschool children*, *Journal of Psychology & Human Sexuality*, vol. 2(1/2), s. 5–26.

## O AUTORACH

**SONJA BRILLESLIJPER-KATER** jest psychologiem dziecięcym, ekspertem z zakresu opieki nad dzieckiem krzywdzonym i zaniedbanym Academic Medical Center (AMC) w Amsterdamie. Jej zainteresowania naukowe to rozwój programów profilaktycznych, edukacji, opieki i badań w zakresie wykorzystywania i zaniedbywania dzieci.

**WILLIAM N. FRIEDRICH** był wybitnym psychologiem, profesorem Mayo Medical School i konsultantem w Mayo Clinic w Rochester w stanie Minnesota, współtwórcą Eastern European Children's Mental Health Alliance. Jego dorobek naukowy obejmuje ponad 100 recenzowanych publikacji, jest autorem 8 książek i 28 rozdziałów oraz twórcą doskonałego narzędzia służącego do pomiaru zachowań seksualnych u dzieci. Friedrich miał znakomite osiągnięcia w dziedzinie badań, edukacji i pracy klinicznej z dziećmi dotkniętymi traumą. Zmarł w 2005 roku.

**DAVID L. CORWIN** jest profesorem pediatrii na University of Utah. Był wykładowcą, ekspertem i konsultantem wielu programów z zakresu profilaktyki i leczenia dzieci wykorzystanych seksualnie i zaniedbywanych. Jest założycielem California and American Professional Societies on the Abuse of Children, a także Academy on Violence and Abuse (AVA), organizacji, której celem jest kształcenie pracowników służby zdrowia w dziedzinie profilaktyki i rozpoznawania przypadków wykorzystania seksualnego dzieci.